

nuda Kanûnî devrine ait TSMA, nr. D 8303 ile D 10057'deki belgeler örnek olarak verilebilir, bk. *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Giriş, s. 6-7). Ancak Ayn Ali'nin geniş bilgisi esere ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Ayn Ali Efendi yine Kuyucu Murad Paşa'nın emir ve teşvikiyle 1609'da ikinci eseri olan *Risâle-i Vazîfehôrân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân*'ı kaleme almıştır. *Kavânîn-i Âl-i Osmân*'ın sonunda basılan (İstanbul 1280) eser dört bölüm (mertebe) ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Eserin telif sebebi olarak devletten her ay **vazife***, üç ayda bir **mevâcib*** alanların miktarı ve kendilerine gün, ay ve sene itibarıyla ödenen ücretlerin özet halinde ve anlaşılır bir şekilde hazırlanmasının emredilmesi gösterilmektedir. O tarihe kadar böyle bir eserin kaleme alınmadığı, kapıkulu zümresinin toplam miktarı ve kendilerine yapılan ödemelerin tam olarak bilinmediği, bu işlerden sorumlu olanların da sadece kendilerine ait olan kısmı bildiği ve bütün bilgilerin topluca verilmediği belirtilmektedir. Bu eksiklik karşısında "emr-i âlî"ye uyularak ve 1018 senesi Receb, Şaban, Ramazan (Reşen) mevâcibi kıstas alınarak devlet hizmetindeki zümrelerin maaşlarının sıralandığı ve eserin birçok noksanları bulunmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir.

Birinci bölümde piyade ve süvari askeri üzerinde durulmuştur. Bu bölümün ilk kısmında yeniçeriler, zağarcılar, ace-mi oğlanları ve hassa bostancılarından oluşan 48.688 neferin; ikinci kısmında cebeci, topçu, top arabacısından oluşan 7966 neferin; üçüncü kısmında sipahi, silâhtar, ulûfeciyân-ı yemîn ve yesâr, gurrebâ-yi yemîn ve yesârî içine alan altı bölük halkını oluşturan 20.869 neferin ve toplam olarak 75.868 kişinin gün, üç ay ve bir yıl itibarıyla ödeneklerinin dökümü verilmektedir. Bu zümreye yapılan yıllık ödeme ise 130.657.816 akçeye ulaşmaktadır.

İkinci bölümde azeb reisleri ve Tersâne-i Âmire hizmetkârlarından oluşan 2364 nefere ait ödeneklerin dökümü verilmiştir.

Üçüncü bölümde İstanbul'da hizmette olan ve padişah ile birlikte sefere giden zümre incelenmiş ve bunlar da yedi kısımda ele alınmıştır. Birinci kısımda Has Ahur halkı, büyük küçük odalarda ki saraçlar ve şâkirdlerden oluşan 4322 kişi; ikinci kısımda Dergâh-ı Âlî ve Bâb-ı Hümâyûn kapıcılarından oluşan 2342 ki-

şi; üçüncü kısımda Matbah-ı Âmire ve Kilâr halkını oluşturan 1129 kişi; dördüncü kısımda ehl-i hiref ve hademe-i ehl-i hirefi oluşturan 1266 kişi; beşinci kısımda hayme ve alem mehterleri cemaati, haznedârân-ı bîrûn, hassa mimarları, hassa müezzinleri ve şâtîrân-ı hassa neferlerinden oluşan toplam 1234 kişi; altıncı kısımda etibbâ-yi hassa, müneccim şâkirdleri, yahudi tabipler, Boğdan ve Eflâk voyvodalarının kapı kethüdâlarından oluşan seksen kişi; yedinci kısımda ise hassa çakırcıları, şahinciler ve atmacılardan oluşan 592 kişi olmak üzere toplam 10.964 kişiye ait günlük 78.587, üç aylık 6.898.830 ve yıllık 27.610.474 akçelik miktarın dökümü verilmektedir.

Dördüncü bölümde ağalar, müstahdemler ve mevâcib-hârân zümresi beş kısım halinde ele alınmıştır. Birinci kısımda rikâb-ı hümâyûn ağalarını oluşturan yeniçeri ağası, mîralem, kapucu-başılar, büyük ve küçük mîrâhur, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, çavuşbaşı ve üzengi ağalarından meydana gelen otuz iki ağanın maaşları; ikinci kısımda vezirler, ulemâ ve beyler beyi mahdumlarının ücretleri; üçüncü kısımda emekli ağalar, ehl-i hiref ağaları ve müteferrikaların ücretleri; dördüncü kısımda Dîvân-i Hümâyûn, hazîne-i âmire ve ahkâm-ı mâliye kâtipleriyle hazîne-i âmire şâkirdleri ve müşâhere-hârân zümresinden oluşan toplam 218 kişinin ücretleri; beşinci kısımda ise Harem-i Hümâyûn'daki Enderun ağaları ve gılmanî ile teberdarlardan oluşan 709 kişinin maaşları zikredilmektedir. Bu bölümde toplam 1981 kişi bulunmakta, kendilerine yıllık 18.070.680 akçe ödenmektedir.

Bütün bu dört bölümdeki toplam kişi sayısı 91.202 olup bunlara günde 870.325, üç ayda 76.043.653 ve yılda 310.827.412 akçe ödendiği belirtilmektedir.

Eserin sonuç kısmında ise hazîne-i âmireden maaşlı ulemâyı yani şeyhülislâm (günde 750 akçe), Rumeli kazaskeri (günde 572), Anadolu kazaskeri (günde 563), kazasker emeklileri (günde 250), İstanbul (günde 120), Mekke, Edirne, Bursa ve Medine kadılıklarından emekli olanlar (günde 100'er akçe) ve diğer büyük kadılıklardan (mevleviyet) emekli olanların (günde 80-90'ar akçe) aldıkları ücretleri zikrettikten sonra Osmanlı Devleti'nde ulemâyâ verilen değeri anlatmakta, hiçbir devlette ve hiçbir devirde ulemâyâ bu derece rağbet gösterilmediğini belirtmektedir.

Ayn Ali'nin gerek taşra teşkilâtına ait olan birinci, gerekse merkez teşkilâtına dair olan ikinci eserinin pratik maksatlarla el kitabı olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Başta sadrazam olmak üzere ülkenin idaresinden sorumlu olan yetkililerin ihtiyaç halinde kolayca faydalanmak üzere bu nevi eserlere başvurdıkları da bilinmektedir.

Ayn Ali'nin her iki risâlesinin yurt içinde özellikle İstanbul'da ve yurt dışında birçok yazma nüshaları bulunmaktadır (İstanbul'dakiler için bk. Özdemir, s. 9-13). Bunlar yöneticiler için çeşitli zamanlarda istinsah edilmiş olup bazılarında istinsah edildikleri dönemdeki önemli idarî değişikliklerle ilgili ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Bu durum nüshalar arasındaki farklılıkların başlıca sebebinin teşkil etmektedir.

Her iki risâle de gerek Osmanlı döneminde gerekse günümüzde tarihçiler tarafından sıkça kullanılan kaynak eserler niteliğindedir. Ancak tenkitli metinleri hazırlandıktan sonra her iki risâleden daha güvenilir şekilde faydalanma imkanı doğacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 46, s. 17; TSMA, nr. D 10.057, 8303; Selânikî, *Tarih* (İpsirli), I, 226, 250; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1314; Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Giriş, s. 6-7; *Osmanlı Müellifleri*, III, 286; Şemsettin Özdemir, *Ayn-i Ali Efendi ve Eserleri* (mezuniyet tezi, 1977), İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 2788; Babinger (Üçok), s. 155-157; D. A. Howard, "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (Defter-i Hâkânî): M. D. Fifteenth to mid-Seventeenth Centuries", *Ar.Ott.*, XI (1988), s. 227; Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, s. 289.

MEHMET İPSİRLİ

AYN-i CEM'

(bk. AYN).

AYNA

(آینه)

Bugünkü Türkçe'de **ayna** telaffuzuyla kullanılan kelimenin aslı Farsça **âyîne** veya **âyene** olup **âyen** (âhen) "demir" kelimesinden türetilmiştir. Arapça karşılığı **mir'ât**tir. İnsanlar önceleri ayna olarak durgun su yüzeylerine bakmışlardır. Bilinen ilk ayna Cilâlî Taş devrine aittir ve milâttan önce VII. binyılda Çatalhöyük'te (Çumra ilçesi yakınında) kullanılmıştır. Volkanik cam denilen çok sert opsidyenden yapılmış olan bu aynanın o günün im-

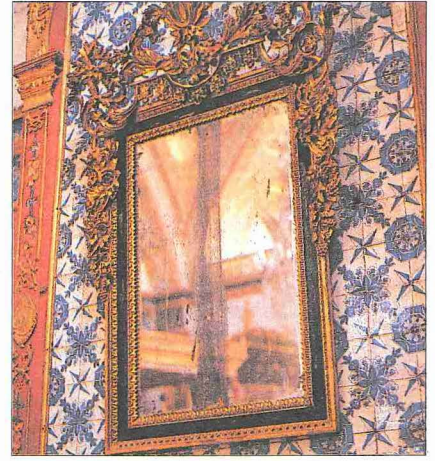
kânlarıyla bu derece mükemmel perdahlanmış olması şaşırtıcıdır. Milâttan önce III. binyılda Mısırlılar altın ve gümüş, I. binyılda da bronz aynalar kullanmışlardır. Mısır'da kadınların dinî törenler süresince ellerinde güneşin sembolü olarak ayna taşıdıkları ve tanrılara sunulan armağanlar arasında aynanın da yer aldığı bilinmektedir. Eski Giritliler de dinî amaçlarla ayna kullanmışlardır. Madenî aynaları eski Ön Asya, Yunan ve Etrüsk medeniyetleri de saplı veya ayaklı biçimleriyle kullanmaya devam etmişlerdir. İlk cam aynalar II. yüzyılda Romalılar tarafından siyah camdan yapılmıştır. Bu ayna türü Ortaçağ boyunca madenî aynalarla birlikte kullanılmış, ilk sırlı aynalar ise XV. yüzyılda Flandra'da yapılarak Rönesans devrinde bütün Avrupa'ya yayılmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren arkasına gümüş veya kurşun levha konularak kullanılan cam ve kuvars (kaya kristali) aynalar sırlı aynaların prototipi veya basit örnekleri sayılabilirler. XVI. yüzyılda Venedikliler, Murano'daki cam tesislerinde elde ettikleri bir alaşımla, kusursuz görüntü veren fakat pahalıya mal olan gümüş sırlı aynaların kalitesine yakın kalitede ayna yapmayı başarmışlardır. Böylece Venedik aynaları dünyada ün yapmış ve XVII. yüzyılda Venedik'ten çeşitli ülkelere başlayan ayna ihracatı XX. yüzyıla kadar sürmüştür. XVII. yüzyılın ikinci yarısında barok çağda çok zengin kabartma, oyma ve yaldızlı süslemelerle zenginleştirilmiş çerçeveler içinde büyük boy duvar aynası imalatına başlanmıştır. Bu tür göz alıcı aynaların en gösterişli örnekleri Fransa'nın Versailles ve Fontainebleau saraylarında bulunmaktadır. Bugün müze olarak kullanılan Versailles Sarayı'nın en dikkat çekici mekânlarından biri "Aynalı Salon" dur ve bu salon için 483 parça camın kullanılmış olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar tıbbî ve fizikî aletlerde kullanılan aynaların arka yüzü bakır ve kalay alaşımından yapılmıştır. Optik aynalarda ise ön yüze gümüş kaplanmaktadır; fakat bu kaplamanın sık sık yenilenmesi gerektiğinden 1934 yılından

bu yana gümüş yerine alüminyum tercih edilmektedir. Nikel ve bakır karışımı olan silveroid (yalancı gümüş), krom ve paslanmaz çelik aynalar XX. yüzyılda tekrar ve çok yaygın olarak kullanılmaya başlanmışlardır.

Ortaçağ İslâm sanatlarında aynanın önemli bir yeri bulunmakta ve Eskiçağ dünyasında olduğu gibi bu alete dinî-sihirî bir değer verildiği görülmektedir. Halk arasında aynanın sahibine şans ve şifa verdiğine inanılmış ve döküldüğü alaşımı oluşturan madenlerin cins ve oranlarına göre etkili oldukları kabul edilmiştir. Bu madenler, yedi gezegenle ilgileri bulunduğu inanılan altın (Güneş), gümüş (Ay), bakır (Venüs), kurşun (Satürn), kalay (Jüpiter), demir (Mars) ve civadır (Merkür).

İslâmî döneme ait aynalar arasında özellikle Selçuklu aynaları dikkat çekmektedir. Selçuklular'dan kalma ön yüzleri parlatılmış, arka yüzleri kabartma motiflerle süslü, çapları 6 ilâ 25 cm. arasında değişen çok sayıda bronz ayna müzelerine intikal etmiş durumdadır. Tamamı yuvarlak olan bu aynalar, genellikle yıldızlara ait semboller veya efsanevî hayvan motifleriyle bezenmiş halkalı tip ile saplı tip aynalar olmak üzere iki grupta toplanır. Üzerlerinde yazılar, tarih ve sahibinin adı bulunan halkalı aynalar, uğur getirdiklerine inanılan tılsımlı aynalardır ve özel olarak bu amaçla kullanılmak için yapılmışlardır. Saplı aynalar ise günlük hayatta kullanılmışlardır. Selçuklular'dan kalma çelikten dökülmüş tek örnek, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir saplı aynadır (Envanter, nr. 2/1792). Ayna kısmının çapı 20 cm., sapıyla beraber uzunluğu 41 santimetredir. Çelik üzerine açılmış küçük deliklere çok ince altın parçalar yerleştirilip çekiçe dövülerek suretiyle süslenmiştir. XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu aynanın motifli yüzüne saraya ait bir konu işlenmiştir.

Osmanlılar altın, gümüş, yeşim, demir ve bronzdan yapılmış zengin bezemeli ve çoğunlukla saplı aynalar kullanmış-

Topkapı Sarayı Hünkâr Salonu'nun aynası (XVIII. yüzyıl sonu)

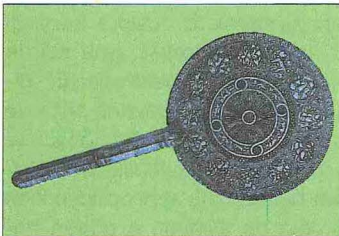
lardır. XVI. yüzyılın ikinci yarısıyla XVII. yüzyıla tarihlenen bazı altın ve yeşim aynalar, Osmanlı sanatının ölçülü sadelik, zenginlik ve üstün tekniğinin örnekleri olarak Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine Dairesi'nde sergilenmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren de Batı sanatının tesiriyle sarayların iç süslemelerinde, görkemli çerçeveler içindeki boy aynalarına yer verilmeye başlanmıştır. En zengin örnekler arasında Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları ile Aynalıkavak Kasrı'nı saymak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA:

D. S. Rice, "Bir Selçuk Aynası", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi 1959*, Ankara 1962, s. 330-332; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 171-181, 319-327, 455-462; *Uygartıklar Ülkesi Türkiye*, Tokyo 1985, nr. 21; Fulya Bodur, *Türk Maden Sanatı*, İstanbul 1987, rs. 9, 31, lv. A 25, A 30; Nermîn Sinemoğlu, "Aynalar ve Çerçeveleri", *Antika*, sy. 4, İstanbul 1985, s. 4-10; SA, I, 141-143; EBr, XV, 567-571.

NERMİN SİNEMOĞLU

XIV. yüzyıla ait gümüş kaplama altın kakmalı Memlük aynası ile XVI. yüzyıla ait altın kaplama murassa' Osmanlı aynası (TSM, Envanter, nr. 2/1804, 1794)